

Annus Irén interjúja Barát Erzsébettel és Kérchy Annával

Generációk párbeszéde 2.

A TNT eFolyóirat 12:2 számában jelent meg Barát Erzsébet interjúja Adamik Máriával és Gregor Anikóval.¹ Ez indította útjára a „Generációk párbeszéde” helyzetértékelő párbeszéd-sorozatot, melynek célja annak feltérképezése, hogy „*hogyan találkozott a két kutató és mennyire látják relevánsak ma az egykori találkozás értékeit, értelmezési kereteit, a feminista kutatásról vallott elképzeléseiket.*”² Jelen történelmi pillanatban központi kérdésként merül fel a hatalom társadalmi helye és szerepe, működési dinamizmusai, és az általuk kijelölt kereten belül az oktatási, kutatási és kulturális tevékenységek lehetőségei. Ezért kértük fel a beszélgetésre Barát Erzsébet nyelvészt, a Szegedi Tudományegyetem korábbi és a Közép-Európai Egyetem jelenlegi docensét, aki a hatalom, ideológia és nyelv komplex viszonyrendszerének egyik legelismertebb hazai és nemzetközi kutatója. A másik beszélgetőtárs volt tanítványa, Kérchy Anna irodalmár, egyetemi tanár, a Szegedi Tudományegyetem oktatója, aki a viktoriánus és kortárs szépirodalom, gyerekirodalom és női vizuális művészet elmélyült tanulmányozásán keresztül vizsgálja többek között feminista elméleti megközelítésben a hatalmi viszonyok keretei közötti művészeti kifejezési eszközök tereit, határait, lehetőségeit, megvalósulási formáit, ideológiai vonatkozásait.

AI: *Nagyon köszönöm, hogy elfogadtátok a felkérést erre a beszélgetésre. Talán szokatlannak tűnhet első látásra, hogy a két generációt két tudományterületről érkező tudós képviseli, hiszen egy nyelvész és egy irodalmár ül egymás mellett. Valójában ez a kettősség számomra a Gender Studies, vagyis a társadalmi nem kutatásának erősen interdiszciplináris jellegét jelzi, ami nem meglepő, ha a gender mélyen beágyazott, szisztematikus, mindent átható társadalmi és kulturális jelenlétére gondolunk. Ebben az interjúban tehát arról szeretnék kérdezni benneteket, hogyan látjátok a genderkutatás jelenét és jövőjét, akár a saját diszciplinátokból kiindulva. Először is, felidéznétek a szakmai kapcsolatotok kezdetét? Szeretném, ha arról is mesélnétek, a korábbi tanár-diák*

¹ Adamik Mária, Barát Erzsébet és Gregor Anikó, „Generációk párbeszéde,” Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat 12 (2023): 2: 132-49. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/tntef/article/view/44369>

² Adamik, Barát és Gregor 2023: 132.

kapcsolat hogyan hatott szakmailag saját kutatásaitokra, módszertani és elméleti megközelítéseikre.

BE: Ahhoz, hogy mennyire furcsa, hogy egymás mellett ülünk úgy, mint nyelvész meg irodalmár, vissza kell lépnem kicsit. Egyrészt a társadalmi nemek tudományának kutatása már nem is azt mondanám, hogy interdiszciplináris, hanem transzdiszciplináris terület, tehát önmagát kitermelő terület, ami sokféle megközelítési módból állt össze. Abban mindenképpen benne van az is, hogy hogyan foglalkozunk a nyelvvel, a szövegekkel, a jelentéssel. Én ilyen nyelvészként vagyok ebben benne. Az is érdekes, hogy a nyelvészetten belülről melyik kutatási ág épült be ebbe a tudományterületbe: egy olyan terület, ami a szemiotikát az adott társadalmi, kulturális közegbe ágyazva kutatja, és akkor onnan meg már adódik a kultúratudomány is, és abból meg adódik a médiatudomány. Azaz számtalan szükségszerű átfedés lesz, ami a társadalmi nemek tudományának metszéspontjában értelmeződik újra.

Ami a mi személyes együttműködésünket illeti, azzal kapcsolatban azt kell mondanom, hogy amikor Reschné Marinovich Sárival voltunk Anna PhD-jának a témavezetői, akkor Anna életébe én, vagy ő az enyémbe nem azért lépett be, mert engem nyelvészként az érdekel, hogy a jelentés hogyan termelődik, és hogyan lesz ideologikus, mikor, milyen következményekkel áll elő, hanem azért, mert az ő kutatási területéhez a kettőnk közötti témavezetői munkamegosztásban én voltam az, aki az ő Angela Carter dolgozatához az elméleti figura voltam. Én nem ismertem Angela Carter irodalmi recepcióját, de jobban otthon voltam a feminista elméletekben.

Azt is gondolom, hogy ha úgy közelítjük meg azt, hogy én mit csinállok, vagy mit csináltam az elmúlt huszonöt-harminc évben – huszonöt, ha a PhD védésemhez kötöm, harminc, ha a PhD kezdeteihez – akkor ebben az elmúlt három évtizedben engem elsősorban az elméletek érdekeltek, mert igazából a nyelv és a valóság viszonya foglalkoztatott mindig – tehát van egy kis nyelvfilozófiai „defektem,” azt hiszem. Ennek kapcsán meg az érdekelt, hogy a szubjektum megképződése szempontjából milyen ez a kritikai diszkurzuselemzés, ami az én területem. A kritikai diszkurzuselemzés ugyanis elsősorban csak az osztály szempontú kirekesztés mentén gondolja végig a szubjektum helyzetét. Mondjuk ez következik abból, hogy a Frankfurti Iskola neomarxista megfontolásait veszi át, és az keményen csak az osztályviszonyokról szól. A politikai gazdaságtan szempontjából közelíti meg a társadalmi kirekesztést és az újraelosztást, és ennek az igazságtalanságnak a megoldása izgatja őket csak. Ebből a szempontból adtam én feminista kritikáját a PhD dolgozatomban ennek a felfogásnak. Azt állítottam, hogy nem lehet a szubjektumot csak egyetlen hatalmi reláció/viszony mentén

megragadni. Nekem „nyilvánvalóan” adta magát akkor, hogy számomra ehhez az osztály szempontú elemzéséhez társul a társadalmi nemi szempontú, a gender szempontú kirekesztés.

De mivel a kilencvenes években kezdtem el a feminizmussal foglalkozni, ott volt a szexualitás mentén való kirekesztés is, a queer elméletek. Ott voltak azok az elméletek, amelyek szerint a szexualitás meg a társadalmi nem szinonímák, vagy hogy a szexualitással nem csak azért kell foglalkozni, hogy a heteroszexuális nőkkel szemben támasztott reprodukciós elvárásokat kezdjük ki. Tehát nekem – ráadásul megélt életútként – nagyon is természetes, hogy mi itt ülünk együtt. Azért is természetes, mert az elméleti megközelítési módjaim nagyon is kellettnek Annának ahhoz, hogy hogyan lehet újragondolni a narratívák struktúráját, vagy hogyan lehet a test fogalmát újragondolni, és nem valamiféle kulturális-társadalmi beágyazottságot megelőző biológiai faktumként kezelni. Tehát nekem teljesen logikus és magától értetődő, hogy így ülünk itt.

KA: Én ahhoz kapcsolódnék, hogy mi a genderkutatásnak a múltja, jelene és jövője, illetve itt a generációk közötti párbeszéd az, ami egyáltalán a beszélgetés apropójául szolgál. Ami nekem egy személyes megélt tapasztalatom a Gender Studies tudományágába való bevezetésem kapcsán, ami visszagondolva érdekes, hogy nekem anno hallgatóként az 1990-es évek végén mennyire revelatív élmény volt annak a felismerése, hogy egyáltalán lehetséges a jól ismert, kanonizált irodalmi szövegeket, kötelező olvasmányokat egy új féle, nőközpontú, feminista szemszögből elemezni. Zsazsának (Barát Erzsébet) a *Male Gaze* órája, Reschné Sárinak a *Female Gothic* órája kifejezetten a kánonrevíziót, a normativizált patriarchális reprezentációk felülvizsgálatát célozta, tehát bővelkedtek az ilyen felismerésekben. Ugye én az a generáció vagyok, aki a nyolcvanas években olyan populáris kulturális termékeken – mozifilmeken, vígjátékokon, reklámokon – szocializálódott, amelyeket a mai szemmel nézve teljesen vállalhatatlan, szexista humor hatja át, azonban a közbeszédben, ha úgy tetszik az akkori és ottani értelmezői közösség recepciójában szinte egyáltalán nem került az problematizálásra, hogy mennyire nem magától értetődőek azok a társadalmi nemi szerep klisék és naturalizált gender-hierarchiák, amiket ezek a népszerű kultúrproduktumok közvetítenek. A feminista kritikával való találkozás nagy felismerés volt olyan szempontból is, hogy saját magáról is sokat tanult az ember: hogy én gyerekkoromban fiús kislánként miért találtam meg máshol, vagy nem találtam meg a helyemet, vagy miért épp azok az olvasmány élmények voltak, amik adott módon rezonáltak velem mikor a Pöttyös könyvek helyett az indiánregényeket vagy a horrormesefantáziákat bújtam...

Az én hallgató koromban még nem volt intézményesülve külön Gender Studies MA program, még specializáció sem létezett, de olyan szempontból tényleg nagyon szépen körvonalazódott a leendő program struktúrája, hogy bőven lehetett ilyen kurzusokat találni. Ugye Nusinál (Annus Irén) volt az *American Painting*, aminek rengeteg gender aspektusa volt főként a klasszikus és modern vizuális kultúra nőalkotóinak, nőábrázolásainak elemzésére koncentrálni, Federmayer Évánál a posztkolóniális aspektusú kérdésfelvetések kerültek terítékre, Resch Sárinak a *Female Gothic*, mint egy erősen maszkulin irodalmi hagyomány női átrajzolása, olyan „kísérteties” szövegekkel, ahol a szörny nem valami természetfeletti idegen lény, hanem az otthon biztonságosnak hitt terét fojtogatón leuraló atyai férfikarakter vagy épp dühöngő, bosszúálló anyafigura, mind kollektív társadalmi feszültségek megtestesítői – ezek mind rávilágítottak a kánonrevízió lehetőségeire, a kötelező szövegeken túli szubverzív olvasatokra. Ekkoriban az Angol Tanszéket egy nagyon komoly ikonológiai iskola, a Shakespeare-kutatás dominanciája jellemezte, és akkor ott volt ez az alternatíva, ami nem is csak bűvópatak-szerűen jelentkezett, hanem szisztematikusan lehetett menni ezekre a friss irányzatot képviselő kurzusokra. És valóban, az elméleti irányvonalat legmarkánsabban talán Zsazsa képviselte, ami azért is érdekes volt, mert más oktatók is foglalkoztak a diszkurzus-tudás-hatalom viszonyrendszerének foucault-i kérdéskörével – a két tanszékemen, a Francia Tanszéken és az Angol Tanszéken is, más-más címmel futottak ilyen kurzusok, mint például posztstrukturalista szubjektumszemiotika, a posztmodern irodalomelmélet és ideológiakritika, a dekonstrukciós olvasatok, de itt Zsazsa óráján lehetett azt igazából átérezni, hogy a teoretizált jelenségeket meg lehet élni, sőt muszáj is megélni: hogy vannak a kemény elméleti szövegek, de ezeket ugyanakkor tudjuk kötni a saját életünkhöz is, tehát hasznosíthatjuk a megélt tapasztalataink értelmezéséhez. Kiderült, hogy az elmélet nem csupán egy olyan dolog, amit a szorgalmas diák bebifláz és visszamond a vizsgán, hanem amit tényleg tud használni, alkalmazni a saját világban elfoglalt helyének értelmezése során. Bár patetikusan hangzik, de valahol egy életfilozófiát is lehetett ebből tanulni, hogy a bölcsészettudománynak igenis mennyire fontos része, felelőssége arra is kritikusan reflektálni – a historikus-teoretikus kontextualizálás elvégeztével –, hogy a mai Magyarországon, itt és most mit jelent nőként élni.

Onnan indultam, hogy a Gender Studies-zal való találkozás nekem mekkora revelatív élmény volt hallgató koromban. A mai diákoknak más, ők már a #MeToo utáni generáció, nagyon sok olyan reprezentációhoz férnek hozzá pl. a Netflix sorozatok révén, amiben sokféle másság megjelenítésre kerül, a többségi normától eltérő, alternatív identitások, nem-heteroszexuális, nonbináris, neuroatipikus, nem-éptestű, nem-fehér stb. szereplők

közvetítésével. A gender fogalma – pláne a mai Magyarországon, ahol ez ideológiailag terhelt kategória, és sokszor rosszul keretezett dolog – abszolút ismerős számukra. Érdekes, hogy a kortárs hazai médiában ez a sokszor elítélt, kiforgatott, rosszul használt terminus a tiltás ellenére nagyon erős hívószó jelleggel bír. Nagyon markáns az érdeklődés például a *Gendering Theories, Theories of Gender* előadás iránt, ami egy Zsazsától megörökölt kurzusom, és egy MA gender szakirányos hallgatóknak elgondolt óra, ami ugyanakkor anglisztika MA bevezető kurzus, de bárki felveheti szabadon más tanszékekről, intézetekből is. Jelenleg 20 fölötti létszámmal fut, ami viszonylag nagy számnak számít. Vannak pszichológus, hungarológus, filozófus, tanárszakos hallgatók, nagyon nemzetközi csapat jött össze, izgalmas beszélgetésekkel. Tehát a gender globális hívószóként működik: már rég nem arról van szó, hogy el kell kezdeni magyarázni, hogy mi a különbség a *sex*, *gender*, és *sexuality* között, vagy, hogy mi is az LMBTQ+. Egy csomó tényleg nagyon izgalmas kérdést hoznak be maguk a hallgatók, de nekik is hasznosak azok az elméletek, amiket részben a Zsazsától megörökölt anyaggal viszek, tanítok tovább. Ezek mind segítenek újrakeretezni, újraértelmezni a dolgokat.

A doktorimhoz visszatérve: abszolút így van, az elméleti keret volt, amit Zsazsától kaptam, és ami nekem nagyon sokat segített a gondolataim elrendezésében, mert Reschné Marinovich Sárától jött a maga a szépirodalmi alapanyag: Angela Cartert, Toni Morrisont, Jeanette Wintersont neki köszönhetően ismerhettünk meg. Akkor még nemigen voltak magyar fordítások, és Sári egy nagyon szép feminista korpuszt állított össze, ami nemcsak női írókból állt, hanem tényleg olyan nőírókból, mint pl. Margaret Atwood, akik valóban feministaként szólalnak meg. Ez is egy jelentős felismerés volt: hogy nem ugyanazt jelenti nőként írni, vagy nőíróként írni, mint feministaként írni, és azután mit jelent nőként olvasni, feministaként értelmezni. Ezek között van-e különbség, hogy „nőhöz hasonlóan írni, úgy írni mint egy nő” vagy „nőként írni,” míg az előbbi szerepjáték, stílusgyakorlat, az utóbbi húsbavágó tétellel bíró kreatív aktus, mikor a saját bőrét viszi a vásárra, aki a rendszer által marginalizált pozíciójából, a hatalom fenntartotta norma ellenében kér szót magának, hogy beszélő szubjektumként revindikálja politikai alanyiságát. Innen már csak egy lépés a „nőként cselekedni” szubverzív, performatív gesztusa. Sarah Mills ír erről a feminista stilisztika kapcsán, Jonathan Cullernek replikázva (*reading like a woman/ writing as a woman*).³

A Zsazsától tanultak nyomán kristályosodott ki bennem, hogy az a két irányzat, ami olyan ellentmondásosnak tűnik, a francia feminizmus meg az angol-amerikai feminizmusok, összekapcsolhatóak, komplementerként

³Sara Mills, *Feminist Stylistics* (London: Routledge, 1995).

működtethetőek egy multifokális metodológia kidolgozása során. Nagy élmény volt a Robyn Warhol és Diane Herndl szerkesztette *Feminisms*⁴ című nagy antológiára való rábukkanás. A cím a feminizmusok szót többes számban használja, vagyis azt implikálja, hogy rengeteg féle módozata van a feminista műelemzésnek, társadalomkritikának, identitáspolitikának, ugyanakkor ezeket az irányzatokat valahogy össze lehet hangolni, gyümölcsöző párbeszédbe lehet állítani egymással, ahogyan én ezt megpróbáltam a doktori dolgozatomban. A pszichoanalitikus megalapozottságú, a klasszikus freudi és lacani elméleteket újragondoló, a szubjektumnak a mikrodinamikájára vagy belső testi-lelki folyamataira koncentráló francia feminista irányzatokat, a Julia Kristeva és Hélène Cixous képviselte vonalat kapcsoltam össze a Zsazsa által tanított-fordított angol-amerikai feminista elméletekkel, amelyek a Judith Butler neve fémjelezte vonalon inkább a társadalmi beágyazottság, a hatalmi relációk, a preszkriptív diszkurzív praxisok és kulturális szkriptek hatásmechanizmusaira fókuszálnak, a szubjektum makrodinamikai aspektusait tárgyalják. Izgalmas volt, hogy ezeket az elméleti megközelítéseket hogyan lehet összeilleszteni, majd egy nőirodalmi szövegtörzset elemzésen keresztül mindezeket hogyan lehet működtetni.

BE: Arra reflektálva, amit Anna mondott, hogy most mit jelent tanítani, azt szerencsére tudom, ha nem is itt (az SZTE-n), hanem a CEU-n élem meg, és ott már régebb óta is ez az élményem. De annak örülök, hogy hogy most már itt is az van. Ott előbb jött meg az a fajta érzékenység, hogy mi történik a gender fogalmával, meg a Gender Studies-zal, hogy hogyan rángatja be a pártpolitikai előtérbe a mindenkori diszkurzus, mert ez már azért a kilencvenes évek közepétől elkezdődik a világban máshol, más erősséggel. De mondjuk a Vatikáni Levél⁵ óta ez azért ott van Magyarországon is. Halkabban, de ott van. A CEU-ra pedig eleve olyan hallgatók jöttek mindig is – 2000 óta, amióta ott tanítok –, akikben benne volt ez a politikai elköteleződés. Tehát nem feltétlenül csak az történt, hogy az adott intézményen belül mennek tovább, mert szeretnék ezt a kritikai gondolkodásmódot élesíteni magukban, hanem a CEU egy nagyon-nagyon keményen motivált választás is, és a legtöbbször aktivista is. Tehát, nem csak a tanórán problematizál dolgokat, hanem a tanórán kívül is. És ennek tükrében lesz hiteles a megélt szakmai útvonaluk.

Ennek kapcsán mondanám azt, hogy másképp kell, de feltétlenül kell az elméleti tisztázás most is. Ez ahhoz kapcsolódik, amit arról mondtál, hogy

⁴ Robyn Warhol Diana Herndl, *Feminisms: An Anthology of Literary Theory and Criticism* (New York: Rutgers, 1997).

⁵ II. János Pál Pápa. „Levél a családokhoz,” *Magyar Katolikus Püspöki Konferencia*, 1994. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=81>

milyen fontos az, hogy teljesen más feministaként írni vagy nőként írni. Ezt úgy is mondanám, hogy attól, hogy nő figurák lesznek központi helyen egy Netflix sorozatban, vagy nem heteroszexuális figurák lesznek egy sorozatban a kulcsszereplők, abból még nem következik az, hogy az adott mű nézőpontja nőközpontú vagy nem-heteroszexuális karakterközpontú lesz a sorozat, a regény, vagy a film – hisz már Hollywood is lenyúlta ezeket a „témákat.” De ez nem azt jelenti, hogy akkor az valamilyen feminista, tehát pl. queerfeminista vagy transzfeminista nézőpontból jelenne meg. Tehát az nagyon jó, hogy a hallgatóknak más a megélt populáris kultúra fogyasztási élményük, de hogy az a fogyasztási élmény mennyiben lesz olyan, ami kikezdi az újra rendeződött, másként hegemon terepeket, azt nem tudom, de nem gondolnám. Főleg, hogyha ezekbe az élményekbe beemelődnek a nap végén önkritikus helyzetek – mert minimum abból a szempontból önkritikus, hogy abból, amit ezek a művek mondanak, mi az, ami nekem bejön, mi az, amit szeretek, vagy miért van valamivel kapcsolatban averzióm, és hogy arra hogyan lehet reflektálni.

De kritikusként kell lenni az adott elmélettel szemben is – mert nekem leginkább az a legfontosabb ebben az egészben, hogy adott paradigma egyfajta magyarázatot ad és az a magyarázat mennyire lesz hiteles. Nagyon kevés lesz azt mondani, hogy adott szerző interjúiból tudjuk, hogy a szerző, akármilyen értelemben is feministaként határozza meg magát – hogy milyen feminista felfogás értelmében, azt most nem is vetném fel –, de attól még ebből a nyilatkozatból nem fog szükségképpen következni, hogy a szakmai szövegeiben feministaként is szólal meg. Vagy ha művész, akkor nem feltétlenül úgy szólal meg az a műalkotás, akár még akkor sem, hogyha ő azt deklarálja, hogy neki az volt a szándéka. Tehát attól nem félek, hogy ne lehetne most is egy ilyen dekonstrukciós alapállásból a létező, látszólag koherens és akár bátorítóan vagy nekünk tetsző módon koherens szövegekhez is hozzányúlni.

Azt gondolom, hogy azért is hiteles számomra feminista módon gondolkodni kutatóként, mert azt látom – akkor is, hogyha akár még a magukat feministának gondoló kutatók ezt nem is tudatosítják magukban, vagy ha tudatosítják is, de kifelé nem hangosítják ki, és ki hangosítsa ki, ha nem mi –, hogy iszonyat erős az önreflexivitás. Nem látom más elméletekben ezt a fajta szándékot az önreflexióra. Pontosan azért, mert ennyire tudatosul – legalábbis a kutatók egy részében –, azt kell mondanom, hogy az önreflexió a végén kritikus tömegként működik, hogy a feminista kutatók újragondolják akár a saját dolgaikat, vagy az egymáshoz való viszonyukat, amire úgy utaltál, hogy hogyan lehet a mikro- meg a makroszintű, vagy a középszintű dinamikát összehozni, lehet-e őket egyáltalán összeolvasni. Mert az is kérdés, hogy lehet-e – mi szeretnénk. És lehet-e valamire menni, egy másik nézőpontot behozni, vagy egy másik tudományág részelemeit? Ez például a transzdiszciplinaritásból

is következik. Szerintem a feminista tudomány nagyon önreflexív és kritikus, és ez tényleg nagyon jó. Ha valakinek a személyes életútjában látom ezt az önkritikusságot és nem az önmaga, mondjuk kultikus ikonjának építését, vagy nem a miként használjuk a gender fogalmának kérdésében merül ki a tudományos vagy közéleti tevékenysége, ha nem egyfajta díva image-et építő „kritikát” látok, az nagyon jó érzés.

Az biztos, hogy például Judith Butlerben ez az igény benne van. Nem önmagát ismétli abban az értelemben, hogy ugyanazt az egy dolgot mélyíti el valami elképesztő mélyfúrás mélységéig, miközben az elméleti keret attól nem fog változni semmit sem. Ilyenkor én mindig azt érzem, hogy ezzel nem sokra megyünk, hogy itt megakadok, ez kevés. Butlerben viszont azt látom, ikonná tették az évek során, bár erre soha nem tartott igényt, de a queerfeminizmus központi figurája lett. Akkor is, ha Esteban Munoz például legalább olyan izgalmasan ír, Butler szerint is. Illetve írt, mert Munoz már nem él (1967-2013). De ő az, aki megértette, az akkor még Trans Studies-nak nevezett tudomány kritikáját, hogy túl könnyen lépett át a testiségen a szexualitás társadalmi gyakorlatként való átgondolásakor. De ez elkerülhetetlen azon a ponton, mert mégiscsak ez a queer elmélet lényege: hogy a magától értetődő, szükségképpen adott szexust kibillentí a (természetbe) lehorgonyzott pozícióból, az Origónak elgondol státuszából. És ez nagyon fontos, mert onnantól kezdve nem lesz szükségképpen heteronormatív az addigi feminista gondolkodás – mert addig az volt. És onnantól kezdve lesz könnyebb elgondolni azt is, hogy nem fehér az a szubjektum, akiről beszélünk, mert addig a pillanatig a feminizmus alapvetően fehér feminizmus, amit először az amerikai fekete feministák tesznek szóvá.

Az is érdekes, hogy nem Angela Davis hangját halljuk meg ezen gondolkodók közül, amikor szóvá teszi, hogy van rasszista eleme is ennek a heteronormatív feminista kritikának. És az legalább olyan érdekes, hogy miként változik ez a kritika és mozdul el a kolonializmus kritikájának irányába, amikor az Afrikában, az afrikai országokban alkotó feministák kezdik el problematizálni a feminizmus fehérségét. De azt te, Anna, már tudod, mert a doktori kutatásod során direkt adtam is neked, már a kétezres évek közepén, olyan szöveget, Oyeronke Oyèwùmí munkáját,⁶ ami azt problematizálja, hogy a test képe vagy a testről való gondolkodása nagyon más a... nem európai kultúráknak. De hogyan is hívjam? Nem szeretem globális északnak hívni, mert akkor csak egyfajta értelemben, a földgolyó szerint próbáljuk megnevezni ezt a domináns pozíciót, de sokkal inkább azt mondanám, hogy – azé a feminizmusé, ami a fősodor, ami minorizálja a többiekét.

⁶ Oyeronke Oyèwùmí, „[Visualizing the Body: Western Theories and African Subjects,](#)” in Oyeronke Oyèwùmí (ed), *African Gender Studies: A Reader* (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 3-21.

Történelmileg pedig azt nagyon fontos látni, hogy hogyan változnak például a gender fogalmának a jelentései, hogyan vannak beágyazódva egy adott társadalmi, kulturális közegbe. Tehát nem azért kell adott fogalmakat problematizálni, hogy nem elég okos, nem elég intelligens, hát miért nem látja be, hanem hogy miért úgy, és miért ott és nem máshol születik meg például adott feminista kritika, és hogy annak miért vannak, ott és akkor, szükségszerűen korlátai. Tehát mindig lesznek ebben az értelemben adott modellnek korlátai, hiszen pozícionált, de tudnunk kell megérteni, hogy miért úgy.

Visszatérve Butlerre, nekem az nagyon fontos benne, tényleg nagyon, hogy hogyan érti meg a Trans Studies-ból nézve saját queerfeminizmusának a korlátait, és hogyan gondolja újra, hogy a szexualitásban a testiség mit is jelent. De nem a magában való testként, tehát nem azért, hogy a születésekor milyen neműnek pecsételte, a születési anyakönyvi kivonat szerint minek deklarálta valaki – mert maga az a tény, hogy deklarálja valaminek, az is egy társadalmi aktus, tehát Butlernek emiatt érdekes a testiség. Nagyon érdekes, termékeny dialógusban van a transzfeminizmussal, mert mára már transzfeminizmussá alakult a Trans Studies.

Ezen a horizonton helyezik el aztán a testiség fogalmát, amit nem *flesh*-ként gondolnak el szükségképp, meg nem is úgy, hogy az valami bináris választóvonal lenne. Azaz a transznemű nem aszerint definiálódik a nem transzneműhöz képest, hogy a nem transznemű az, aki szükségképpen cisz, a transz pedig nem lehetne az. Mert ebben visszakúszik egy kicsit az a fajta elképzelés, hogy a biológia mégiscsak valami Origó lenne, csak most ahhoz képest lesz Origó, hogy ki hogyan éli meg azt a testet, milyen nem elgondolása szerint. De véletlenül sem redukálják ezt a megélt nemet az identitás fogalmára.⁷

Visszatérve az önkritika fontosságához, az tetszik nagyon, hogy mennyire hatékony ez az önkritika, ez az önreflexió, és mennyire példázza akárcsak Butler gondolkodásának a változása is azt, hogy ezt a fajta termékeny dialógust azért tudja megtenni Butler is, mert attól az egyik legfényesebb esze – én úgy gondolom – a feminista filozófiának, mert 1990, a *Gender Trouble* megjelenése óta folyamatosan újragondol (általa is bevezetett) fogalmakat. Hogyha végignézed 1990-től mondjuk a huszonkettőig megjelent könyveit, vagy akár a legutóbbit, a *Who is Afraid of Gender*-t,⁸ azt látod, hogy miként ássa bele magát egyre jobban abba a konkrét történelmi pillanatba, ahol most gondolkodik, tehát a társadalmilag és kulturálisan beágyazódott pillanatba.

⁷ Lásd erről: Finn Enke, „The Education of Little Cis: Cisgender and the Discipline of Opposing Bodies,” in S. Stryker és A. Aizura (eds), *Transgender Studies Reader 2*. (New York: Routledge, 2013), 234-274.

⁸ Judith Butler, *Who is Afraid of Gender?* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2024).

Már az *Excitable Speech*-ben,⁹ ami ugye kilencvenhetes, elkezd azon gondolkodni, hogy mi a gyűlöletbeszéd politikai tétje. És utána meg, amikor eljut a cionizmusról írt könyvéhez, mármint a cionizmus kritikájához 2012-ben,¹⁰ addigra már benne van az is, hogy ő szándékosan megy, terepmunkát végez filozófusként, megy a rendszert kritizáló aktivista csoportokat megkeresni, velük beszélgetni. Nem etnográfiai interjúkat csinálni, nem ostoba, bocsánat. Hanem a különféle *occupy*, tehát köztereket elfoglaló mozgalmak nyomába ered, vagy leül 2014-ben Osloban az orosz punk zenekar, a Pussy Riot néhány tagjával beszélgetni.

Tehát azt gondolom, hogy amikor ennyire berángatja az államhatalom, az államgépezet a maga terébe azt a fogalmat, hogy gender, ami aztán jelenthet transzgendert, akármit – vagy már Butler maga is a *Gender Trouble*-ban¹¹ igazából a gendert definiálja újra a szexualitás szempontjából, és akkor nem teszem oda, hogy külön a szexualitást is –, akkor nem lehet megtenni azt, hogy az ember egyszerűen kihat magának valamit, és azt mondja „Ez lesz a kutatásom tárgya.” Ha leválasztom az adott társadalmi-kulturális közegétől, vagy minden igyekezettel azon vagyok, hogy a társadalmi-kulturális téren kívül álljon a „témám,” a közege mégis be fogja szippantani azt a szöveget, amit írok. Pillanatnyilag lehet, hogy olvassák, vagy hivatkoznak rá, de azt gondolom, hogy hosszú távon, az elmélet életképessége szempontjából, az ilyen lehasítások inkább megölik, semmint életben tartják a feminista nézőpontból feltett kérdéseket; egyáltalán, a lehetőségeket. Mármint politikai értelemben, a tudománypolitikai értelemben vett kitörési lehetőségünket. Ez jutott eszembe arról, amit most mondtál.

AI: *Igen, nagyon izgalmas kérdés az elméletek változásának és azoknak a hétköznapi életünkben való felhasználásának lehetőségeit kutatni, pl. aktivizmusban, vagy társadalmi elmozdulások tanulmányozásában: milyen erőket tud mozgósítani, miként és hogyan vezethet változáshoz, akár ilyen, akár olyan irányba. Anna, te az utóbbi időben milyen főbb elméleti csapások mentén dolgoztál, vagy mik voltak azok az elméletek, módszertani megfontolások, amelyek leginkább hatottak a munkádra, gondolkodásodra?*

KA: Ahogy Zsazsa említette, a kutatásom szempontjából kardinális pont volt, amikor olyan szövegeket adott a kezembe, amiből kiderült, hogy tényleg mennyire fontos a komfortzónából kilépés, a kulturális

⁹ Judith Butler, *Excitable Speech: A Politics of the Performative* (New York: Routledge, 1997).

¹⁰ Judith Butler, *Parting Ways: Jewishness and the Critique of Zionism* (New York: Columbia University Press, 2012).

¹¹ Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. (New York: Routledge, 1990).

kontextualizálás és a sokszínűségből fakadó különbözőségek felismerése. Erre egy jó példa: régóta érdekeltek a testtudományok, a különféle testek művészeti, kulturális, irodalmi reprezentációi, társadalmi szkriptekhez való igazodása, ideológiai kódoltsága, tabuizált karnális aspektusai, megélt tapasztalatai... Hallgató koromban alap referenciapont volt Susan Bordo könyve,¹² ami arról beszélt, hogy a posztindustrialista haladó nyugati világban a vizibilitást szimulációra és ideológiai manipulációra használó fogyasztói társadalmak milyen lehetetlen elvárásokat támasztanak a patriarchális hierarchia diktátumainak megfelelően, a férfitekintetnek alárendelt, erotizált látványosságként pozicionált női test irányába, ami mindig megfelelően karbantartott, megformázott és megfegyelmezett, mindig friss, fit, feszes, fiatalos kell legyen. Bordo írt a szépségmítosz normatív ideáljairól, a kulturális megtestesülése során eltestetlenedő test paradoxonáról, a képlékeny test posztmodern fantáziáját éltető testmódosítások és plasztikai sebészeti beavatkozások szubverzív jellegének megkérdőjelezhetőségéről; de mindvégig többnyire fehér testekre koncentrált.

Ehhez a homogén problematizáláshoz képest merült fel, hogy érdemes lenne a rassz kérdésével foglalkoznom, az osztálynyomással, vagy akár a fogyatékkal élőket érintő diszkriminációval. Először nem is nagyon értettem, hogy miért javasolja ezt Zsazsa, miért kellene nekem ezzel foglalkozni, hiszen nem rendelkezem mindezen másságokkal együtt járó, megélt tapasztalattal. Kicsit imposztor-szindróma is gyötört, hogy miképp tudok hitelesen szólni ezekről a dolgokról, amik engem nem vagy alig érintenek. Aztán be kellett lássam, hogy Bordo megállapításait mindenképp árnyalja az interszekcionális szemlélet bevezetése: a szépségmítosz és fogyókúrakultusz csekély nyomást gyakorol az éhező országokban, a *Playboy* címlaplányként való megjelenés degradáló egy éptestű nőnek, míg a betegsége/sérültsége okán elfojtott szexualitása visszanyerését jelképezheti egy fogyatékkal élő nő számára, az anyaság megtapasztalása merőben más élmény volt egy fekete rabszolga és fehér úrnője számára, és még folytathatnánk... Fontos felismerés, hogy mennyire nem magától értetődő, hogy miről beszélünk, amikor a nőiségről, a női test irányába támasztott elvárásokról beszélünk. Nincs olyan, hogy nagybetűs nő, csak egyéni tapasztalatok és a közös keresztmetszetek folytonos keresése. A mai igen heterogén hallgatói közösség is jól példázza, hogy hiába globalizált a társadalom, azért itt nagyon sokféle, egyre diverzifikálódó nézőpontok jelennek meg.

A testiség, a test képlékenysége – mind társadalmi konstrukció mivolta, mind biomedikális materiális realitása vonatkozásában – nagyon

¹² Susan Bordo, *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body* (Berkeley, CA: University of California Press, 1993).

izgalmasan kerül újragondolásra a Disability Studies, a fogyatékoságtudomány különféle elméleteiben. A Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karon Könczei György, Hernádi Ilona a kétezres évek eleje óta színvonalas tudományos munkát végeztek, olyan nagy neveket hívtak meg, mint a Rosemarie Garland-Thomson vagy Tom Shakespeare, akiknek előadásaira szegedi tanítványaimmal vonatoztam fel Pestre. Meghatározó volt számomra annak elméleti keretbe foglalt leszögezése, hogy az éptestűség meg a fogyatékoság mennyire relatív fogalmak, a Lennard Davis-i értelemben mindannyian csak átmenetileg-ép-testet tudhatunk magunkénak sérülékeny halandó emberekként (*temporarily able body*),¹³ hogy az orvosgyógyászati, klinikai faktumokon túl mennyire kulturális kontextus és társadalmi megállapodás függvénye az, hogy ki számít fogyatékkal élőknek és életre méltónak, és ki nem, hogy mennyiben másképpen ítélik meg a fogyatékkal élő ember, ha nő vagy férfi, felnőtt vagy gyerek, fehér vagy fekete, és hogy kit mennyire tekintenek épnek vagy fogyatékosnak megint egy hatalmi relációk befolyásolta döntés eredményeképp.

A doktorimban a *freak show*-k témája kötődött a fogyatékoságtudományhoz, tehát az atipikus testek tizenkilencedik századi látványos színrevitele foglalkoztatott mind kultúrtörténeti, mind művészeti reprezentációs szempontból. A kiinduló kutatási kérdésem az volt, hogy a groteszk testnek az irodalmi megjelenítése mennyire hat ki a szövegre: a feminista korporeális narratológiai elemzésem mindenféle retorikai alakzatot vizsgált, mint hogy a túlbeszélések, a metaforahalmozás, az alliteráció, a képzavar, vagy az elhallgatás, a szövegkihagyások hogyan köthetők a vágyódó, önmagát kiöklendező, nevető testiség megjelenítéséhez, hogyan „szomatizálja” a szöveget a „szemiotizált” test. De közben a Zsazsától tanultak nyomán felmerült annak a szükségessége is, hogy a szövegközeli szoros olvasást be kell ágyazni a kulturális kontextusba, egy adott történelmi szituációba, amelyet egyrészt a szövegvilág jelöl ki azzal, hogy mikor játszódik a történet, másrészt az írók korát meghatározó nőjogi mozgalmak és feminista irodalmi törekvések, harmadrészt maga az olvasó befogadó közege. Például Angela Cartertől a *Nights at the Circus* (*Esték a cirkuszban*)¹⁴ című regény a századfordulón játszódik, és szépen nyomon követhető benne, hogy a tizenkilencedik századból a huszadik századba történő váltás, és az ezzel járó episztemológiai válság mennyire lényeges a modern szubjektum születése szempontjából, de olyan szempontból is érdekes, hogy tele van mindenféle intertextuális, intermediális utalásokkal a szöveg, amik kifejezetten arra kacsingatnak ki, hogy miképp lett a patriarchális imagináriusban a nő mítosza

¹³ Lennard J. Davis, *Bending over Backwards: Disability, Dismodernism and Other Difficult Positions* (New York: New York University Press, 2002).

¹⁴ Angela Carter, *Esték a cirkuszban* (Budapest: Magvető, 2011).

megalkotva, és aztán a szárnyas óriás cirkuszi akrobata madárnő, a szörnyetegségét a közönség elkápráztatására használó feministán feminin freak hogyan forgatja ki a nőiség mítoszát.

Carter elbeszélője az autofikció műfajával játszik el olyan szempontból, hogy egy képzeletbeli interjú szituációban, a vallomás műfaját kifigurázva, különböző narratív trükkökkel játszik: flörtöl, lódit, a feledékenység álarca mögé bújik, miközben végig magáról beszél, és újabb és újabb (ál)identitásokat konstruál magának a szövegben. Zsazsa *Life-Writing, Self-Writing* óráján sokat beszélünk arról, hogy a diszkurzívan megképzett identitásnak mennyire erős performatív aspektusai vannak, illetve, hogy a feminista kritika hogyan hozza fel a kirekesztő, elnyomó én-képzés alternatívájaként a kapcsolatiságra építő, relacionális identitásmodellt. Ez tetten érhető a Carter szövegben is. Ha az önreflexióról beszélünk, nekem maradandó élmény az, hogy a PhD tanulmányaim során milyen nagy előszeretettel éltettem egy-egy szöveg szubverzív potenciálját, Carter esetében azt, hogy a groteszk test meg a freak show ellen-látványossága (*counter-spectacularity*) hogyan írják felül a kötelezően törekeny szépséggel azonosított nőiség normatív ideálját. Zsazsa gyakran megkérdőjelezte, hogy valóban, ez az egyes egyéni mutatvány tényleg szubverzív-e, elég rendszerkritikus-e. Ez mind a mai napig az oktatási gyakorlatban is visszaköszön: még ha a hallgatóknak gyakran van is egyfajta politikai érzékenysége és bátorságuk arra, hogy elmondják a saját véleményüket, óva kell inteni őket, hogy fenntartás nélkül dicsőítsenek egy-egy kultikusnak vélt szöveget, vagy éppen csak a vita kedvéért vitassák annak minden gondolatát. A konstruktív kritikai párbeszéd nem feltétlenül jelenti azt, hogy megkérdőjelezek mindent, amit a szerző elmond, vagy hogy vakon elfogadom minden téziséjét. A feminista gondolkodás és vitakultúra lényege a dialogizmus, hogy megpróbálom beleélni magam a másik helyzetébe, továbbgondolni a vélekedését, megpróbálok balanszírozni aközött, hogy élek a szólásszabadság jogával, de közben nem szegem meg a gyűlöletbeszéd tilalmát, hogy mondhatok sok mindent, de azért nem mondhatok akármit. Talán ez az egyik legnagyobb lecke, amit Zsazsától tanultam, hogy a szavaknak milyen súlya, milyen ereje van, hogy a szavakkal lehet csinálni dolgokat.

Ez ugye a tanulság, hogy mindig fel kell tenni a kérdést, hogy mi is a tétje a kutatásnak. Irodalmárként különösen érdekes kérdés, hogy miképpen lépünk azon túl, hogy én itt metaforákat fogok szépen elemezgetni, vagy szövegközeli olvasattal bíbelődöm. Nyilván nem feltétlen a szerzői életrajz fontos egy mű megértéséhez, de az is érdekes, hogy bár Barthes nyomán a posztmodern úgy véli, a szerző halott, hogy az olvasói értelmezések sokféleségükben virulhassanak, de a feminizmus meg visszaköveteli a női szerzőség elismerésének jogát: ugye azt mondja, hogy dehogyan halt meg a

szervő, nézzük meg például, hogy Angela Carter milyen kulturális kontextusból beszél. Engem alapjáraton az irodalmár érdeklődésennél fogva inkább egy szöveg poétikai aspektusai érdekelnék, de nem lehet megúszni azt, hogy annak a politikai vetületeit is megnézzük. Lehet, hogy a legérdekesebb része a doktori dolgozatomnak magának a groteszk testnek a társadalmi kontextusba ágyazottsága volt a szövegvilágon belül és kívüli, a karneváli hagyomány és nevetéskultúra vagy a későbbi freak show attrakciók feminista kritikája, a szerzőnek a korszpecifikus utalásai, a felismerés, hogy nem mindegy, hogy az 1960-80-as évek brit közegében, a nőmozgalmat bajtársnői szolidaritással támogató, munkásosztályi háttérrel rendelkező szerző írja azt, amit, hogy sokatmondó kikkel áll párbeszédben, milyen más szövegekkel kezdeményez dialógust (Carter például párhuzamosan dolgozott a pornográfia ideológiáját elemző tanulmánykötetén¹⁵ és erotikus feminista meseátiratainak gyűjteményén¹⁶).

De fontos magának az olvasónak is az elhelyezése a szövegben, amitől mindig kicsit óztkodunk mert azt gondoljuk, hogy a tudományos beszédmód objektivitásra kell, hogy törjön, és ott nincs helye a személyes hangnak. És tényleg Zsazsával egyetértek, hogy a feminizmusban egy nagyon szimpatikus és meggyőző dolog ez a folyamatos önreflexivitás, a felelősségvállalás, ami másrészt azzal is együtt jár, hogy beismerjük tudásunknak a lokalizált jellegét és az ebből fakadó szükségszerű korlátozottságát (*situated knowledge, partial perspective*), tehát ez megint egy ilyen balanszírozás a tudás akarása és ismereteink töredékességének, részlegességének beismerése között. Magamat is el kell helyezni a szövegben, hogy én honnan beszélek, honnan olvasok, mert ez szükségszerűen fontos ahhoz, hogy tudjak reflektálni arra, hogy miért éppen azok a jelentések jönnek létre, miért azok az értelmezési mechanizmusok aktiválódnak, amik.

Az akadémiai doktori disszertációm a viktoriánus és a posztmodern képzeletvilágokat, a két éra kételkedés átította korszellemét és műfajteremtő reprezentációs krízisét állította egymással párbeszédbe. A késő tizenkilencedik században eredeztethetjük a modern szubjektum születését, de többek között innen ered – habár tulajdonképpen kicsit korábban, már a romantikusoknál kezdődően – az is, hogy mit gondolunk ma az ártatlansággal azonosított gyerekkorról, a hagyományos nőideálokról, a természettudományok jelentőségéről vagy a valóság nyelvi leképezhetőségének megkérdőjelezéséről. A nonszensz irodalmi szövegek vizsgálata fókuszában elsődlegesen a jelentés elbizonytalanítása, a jelentésekkel való játék önreflektív narratológiai stratégiái, az értelem/értelmetlenség bináris megbolygatása állt. Lewis Carroll

¹⁵ Angela Carter, *The Sadeian Woman and the Ideology of Pornography* (New York: Pantheon, 1978).

¹⁶ Angela Carter, *The Bloody Chamber and Other Stories* (London: Penguin, 1979).

metamediális utalásokban gazdag életműve kapcsán felmerül a kérdés, hogy hogyan lehet egy tizenkilencedik századi brit férfi író feministá szemszögéből olvasni, vagy egyáltalán miért érdemes ezt megpróbálni? Mi a tétje ennek a vállalkozásnak?

A nonszensz végig azzal játszik, hogy hierarchizált ellentétpárokat bizonytalanít el, ez a vezérmotívum szervezi az egész carrolli életművet, nem csak a szövegekben, de a fotókon, az illusztrációkban, a pamfletekben, sőt a szórakoztató matematikai feladványokban is előbukkan. Az ellentétpárok, az értelem-értelmetlenség, a szerző-olvasó, felnőtt-gyerek, ember-állat, szubjektum-objektum, én-másik, szó-kép, jelenlét-hiány, csend-zaj, rend-játék stb. binárisok folyamatosan ki vannak zökkenve, és ezzel a fennálló hegemónikus hatalmi rend kibillen, az egyenlőtlen hatalmi viszonyok megkérdőjeleződnek, felforgatásra kerülnek. Nem feltétlenül szerzői intenció eredményeképpen, hanem egyszerűen a nonszensz szójátékok öndekonstrukciós jellegéből fakadóan a sajátos stílári-retorikai jegyek ideológiai-kritikai téttel bírnak. A rendszerkritika tematikus szinten is megjelenik: a carrolli nonszensz hol abszurd humorba hajlóan, hol a karnevalisztikus káoszhoz közelítve kifigurázza a viktoriánus viselkedési normák, a burzsoá etikett, a korabeli oktatási módszerek, a monarchikus társadalmi rend, a birodalmi erőszak, az igazságszolgáltatási procedúrák vagy a tudományos taxonomizálás túlkapásait. Elsősorban a nonszensz a nyelv, mint egyezményes jelrendszer visszásságaival, a szó fegyelmező és felszabadító erejével szembesít. Minél több ellentétpár bizonytalanodik el, annál markánsabban hallatszik ki a szövegből a szubjektívációtól megfosztottak, az elnyomottak, elhallgatottak hangja, a gyerekek, a nők, a bolondok, az állatok hangja. Ez volt nekem a szöveg politikai aspektusa, etikai tétje. A nonszenszszel való foglalatosságom a jelentésnek a társadalmi megkonstruálását, meg annak a kiforgathatóságát, és a kiforgathatóságának a korlátai térképezte fel. Ezzel lett ideológiakritikai vetülete.

A munkám egyik bírálatában felmerült, hogy túl önkényesen akarok ráolvasni kortárs elméleteket egy tizenkilencedik századi életműre. Ugyanakkor ez az elméleti elhivatottság azt hiszem, a szituáltságomból (*locatedness*) fakad, hogy szükségszerűen valamilyen háttérrel, valamilyen filteren keresztül, intertextuális kapcsolódásokat tételezve olvasok egy adott szövegtörzset. Vannak kérdéskörök, amik visszatérően foglalkoztatnak: ilyen a test reprezentálhatóságának vagy a megtestesült tudásoknak kérdése – ezek izgalmasak a már említett fogyatékoságtudomány kapcsán, akár az autopatográfiához, akár a *sicklit* betegségnarratívához, akár a fogyatékkal élő közösségek perspektíváit előtérbe helyező kripisztemológiához kötődően, de relevánsak az ökokritikai vagy a poszthumán, az ember-állat vagy az ember-gép kapcsolatot elemző vizsgálódásokban is. Már szinte kikerülhetetlenül a

korszellem része, hogy a feminizmust úgy gondoljuk el, mint nemcsak a nők jogaiért való küzdelmet, hanem egy általánosabb társadalmi érzékenységet, ami szót emel a mindenkori mások, akár a fogyatékkal élők, akár az etnikai kisebbségek, akár a gyerekek, akár az állatok jogainak védelmében. A gyerekirodalom is egyébként nagyon érdekes ilyen szempontból, mert ma már bőven vannak olyan törekvések, amik a kanonizált olvasatokat igyekeznek felülírni, gyakran az elméleti megfontolásokra támaszkodva. Magyarországon azért ennek még ki kell taposni az útját, hogy tényleg egy kicsit bátrabban merjünk nyúlni a gyerekirodalmi szövegekhez, hogy azok poétikai aspektusai mellett a politikai tétjeit számba tudjuk venni.

BE: Odamennék vissza – bár nagyon érdekes az egybeesés –, amikor azt mondtad, hogy az milyen furcsa volt, amikor először kellett neked szembesülnöd azzal, mert odaadtam, hogy de el kellene olvasni Oyèwùmí nyugati feminizmust kritizáló munkáját is, hogy nem egy, legalábbis elismertségét tekintve relatíve privilegizált amerikai fekete feminista elméletet kell olvasni, hanem egy afrikai országból jövőt. Őt azért olvastattam veled, hogy lássuk, onnan nézve mit jelent a rasszizmus, ha másért nem, azért, mert az az a tér, ahova a fehér ember odamegy, hogy kizsákmányolja, hogy leszívja az erejét, hogy beépítse a saját maga által elgondolt fejlődés koncepciójába mindazt, amit az a tér adni tud gazdaságilag is, meg kulturálisan is. De ez neked nem megélt tapasztalatod volt, mit kezdjél vele. Nekem is volt egy ilyen reakció a PhD-s kutatásom elején. Lancaster-ben, a kilencvenes évek végén egy csoporttársam, aki maláj, de szingapúri, azt mondta nekem, hogy olvassam ezt meg ezt, mert az milyen jó lesz majd az én szakdolgozatomhoz. Már sajnos nem emlékszem, hogy mit mondott, hogy mit olvassak, hanem az maradt meg bennem, hogy amit ajánlott, az a rasszizmusról szólt. És akkor én anélkül, hogy belenéztem volna abba könyvbe, az ajánlatra egyből azt mondtam neki szó szerint, hogy „De én nem olyan szövegekkel foglalkozom,” tehát, hogy nekem ez nem lesz releváns. Láttam a megdöbbenést az arcán, de nem mondott semmit. Látva ezt a megdöbbenést, azon kezdtem el gondolkodni, hogy atyaúristen, az teljesen nyilvánvaló, hogy én most valami olyat mondtam, amit ő úgy él meg, hogy rasszizmus. Mit csináltam én ott? És akkor rájöttem, hogy az önreflexió mit jelent ebben a helyzetben: oké, hogy én közvetlenül nem vagyok a célkeresztjében az ő kirekesztésének, de a megélt tapasztalat nem csak azt jelenti – és ez volt a második hullámú feminizmusnak is a legkeményebb korlátja –, hogy csak arról beszélünk, hogy milyen szempontból találom magam inkább marginalizálódva lenni, hanem arról is szól – azaz vegyük komolyan a hegemonia fogalmát –, hogy más szempontból viszont, relatíve hol élvezek előnyöket. És közvetve, de egyébként meg egy másik szempontból abszolút közvetlenül, én vagyok a rasszizmus haszonélvezője.

Tehát az, hogy én nem láttam (be), hogy a rasszizmus nekem is releváns, az körülbelül azt jelentette, hogy nem láttam, hogy én azért nem vagyok „színes,” mert a színesség (tulajdonítása) maga a „rassz” fogalmának a létrehozója. Tehát az, hogy rasszokban beszélek, az egyáltalán nem neutrális dolog, és azt kell megérteni, hogy a rassz, mint fogalom, azért jön létre, hogy megkülönböztető fogalom legyen, ami rám nem alkalmazható. Tehát a fehér azért nem lesz egy szín, mert a színt a fehérhez képest hozzuk létre. Ennek kapcsán arra is muszáj reflektálni, hogy *people of colour*: hogy az is leginkább a toleráns beszédmódból, jóhiszeműen, de leértékelést létrehozó kategória. Tehát a rasszizmus relevanciájának belátása is az önreflexióról szól. Arról, hogy azt nehezebb elfogadni, amikor az lesz a belátás eredménye, hogy én az előnyöket élvező fél vagyok, legalábbis strukturálisan mindenképpen.

Aztán onnan már könnyebb azt is belátni, hogy hogyan beszélünk ezekről az előnyökről és kirekesztettségekről, vagy marginalizáltságokról. Tehát mi az a pillanat, és milyen szempontból vagyok én az, aki marginalizál, és mi az, amikor engem marginalizálnak, és ennek a dinamikája hogyan néz ki. Ebből a szempontból érdemes azt is megközelíteni, hogy hogyan beszélünk ezekről a dolgokról, nemcsak a tudományos folyóiratok lapjain, vagy egy konferencia-előadáson, hanem az osztályteremben, vagy egy olyan kollégámnak, aki ebben nincs otthon még, vagy úgy gondolom róla, vagy abszolút biztosan úgy tudom, hogy ellenséges a kérdéssel kapcsolatban. Vagyis, a saját kampuszom is keményen a hatalmi harcok terepévé válik, feltéve, ha nem úgy teszek, hogy a társadalmi kritika csak tanterv, tantárgyi, tantermi feladat, de a tanszéki értekezleteken ez már nem szempont, vagy akkor sem szempont, mikor azt döntjük el, hogy kit veszünk fel a PhD programba és kit nem, ki kap ösztöndíjat és ki nem. Vagy, hogy ki, milyen erős CV-vel, meddig jut csak el, más meg milyen kevéssel repül... Szóval akkor arról is könnyebb elgondolkodni, hogy nem feltétlenül kell „leegyszerűsíteni” a bennünket tudósként foglalkoztató kérdéseket, amikor olyanokkal beszélünk, akik még nincsenek belül az adott a diszkurzuson. Engem nagyon zavar, amikor „popularizáljuk” a tudomány eredményeit – vagy amikor én kapok olyan reakciókat, hogy te túl komplexen adsz elő. Ami elkísért ebben a harminc évben, hogy túl elméleti, hogy nem lehet követni a mondandóm. Azt gondolom, hogy ezen el kell gondolkodni, de egészen biztos, hogy benne van ebben az is, hogy aki így reagál, meg is akarja úszni a gondolkodást. És az már viszont nagyon zavar. Ez az egyik gondolat, ami az eszembe jutott.

A másik meg a testtudományok kapcsán a Disability Studies-zal kapcsolatban, hogy hogyan lehet leválasztani, vagy hogy is mondjam csak, problematizálni azt a fogalmat is, hogy *disability*. Éppen most tavasszal adtam erről elő Varsóban, és ha minden igaz, fogok is novemberben Bécsben, az

osztrák nőfilozófusok éves szimpóziumán. A *disability* is eléggé apolitikus lesz és fehér is, mert a viszonyítási pontja az „egészséges” test. Az a kérdés, hogy hányféleképpen lehet egy test nem minden kapacitásával rendelkező, vagy azt megélni tudó. Ennek kapcsán íródott Jasbir Puarnek az a kötete, hogy *The Right to Maim*,¹⁷ tehát annak kimondása, hogy rengeteg test, ha úgy tetszik, „egészségesnek” születik – és ezt most idézőjelbe is teszem, meg nem is –, és aztán hogyan válnak *disabled*-é, tehát hogyan veszítenek el végtagokat azért, mert ráléptek egy tányéraknára egy háborús militarizált határvonal mentén, vagy bombázások során.

Vagy hogyan definiáljuk, és hogyan születik meg az a fogalom, hogy nekropolitika. Tehát annak megragadása, hogy hogyan születik meg számtalan test azért, hogy azt eleve „hulladéknak” – idézőjelbe teszem, borzalom – gondoljuk el. Ezt a kérdést nem lehet a biopolitika fogalmával felvetni sem. Amikor először szembesültem azzal, hogy – ne menjek nagyon messzire – Romániában nagyon sok megnyomorított, margóra szorított, mélyszegénységben élő ember például a csecsemőjének megcsavarta valamelyik csontját, akár még a gerincét is, hogy utána lehessen „eredményes” koldus! Nekem ettől igenis muszáj nagyon rosszul érezni magam, hogy milyen világ ez?! Tehát azt akarom mondani, hogy ez a késői globális kapitalizmus már túl van a biopolitikán, ennek már nem az az elsődleges hatalmi eszköze, hogy mindenféle fegyelmezési technológiákkal bizonyos testeket kívánatosnak tart. Szerintem arcátlanul és szemrebbenés nélkül sokkal inkább a nekropolitika az a technológia, az a hatalmi eszköz, amivel működik.

A nekropolitika fogalma mentén elmehetünk akár arrafelé is, hogy hogyan lehet újragondolni például azt, hogy mi történik például a mexikói – amerikai határon, és hogyan léteznek ezek a határok „határlétként” is. Miként települnek oda amerikai gyárak, és lesznek ott dolgozó emberek, akik ott élik le a nyomorult életüket a legkiszolgáltatottabb, legkihasználtabb módon, és hullanak, és nem számíthatnak, számon sincsenek tartva, hogy ők kicsodák és mit csinálnak, csak az a fontos, hogy profitot tudnak onnan kitermelni. A queer elméletek szempontjából meg úgy is ki lehet kezdeni ezt az egészséges testkultúrát, hogy van a *crip*-elmélet, amivel a mi kedves osztrák kolléganőnk, Hanna Hacker is foglalkozik. Ha valaki egy bizonyos – idézőjelbe teszem – „beteg” testben éli az életét, mondjuk amióta az eszét tudja, vagy elkezd abban élni menthetetlenül, ha úgy tetszik, de ebből az állapotból még nem következik az, hogy például ne szeretne és ne tudna (!) politikai mozgalmakban részt venni akkor is, hogyha az nem azt jelenti, hogy az utcán fog masírozni.

Tehát ezekkel a példákkal azt igyekeztem megragadni, hogy fogalmaink úgy jönnek létre és alakulnak, hogy arra reflektálnak, ami folyik a

¹⁷ Jasbir Puar, *The Right to Maim: Debility, Capacity, Disability* (Durham: Duke University Press, 2017).

világban. Ehhez képest engem zavar és aggaszt, hogy van egyfajta kognitív fordulat a tudományban megint. Azaz a tudás politikai vetületeit tekintve van egy jobbratolódás. A fogalmak társadalmi – kulturális közegétől eltekintő megközelítési mód végül a fennállót, azaz a kirekesztést normalizáló, sőt kívánatosnak elgondoló és annak teret állító politikai erőter megerősítésével jár. A tudományban, különösen a humán- és társadalomtudományban a fősodor hasítja ki magát ebből a közegből. Ebben az értelemben a szoros szövegolvasást is egy ilyen kognitív fordulatnak látom én, hogy ennek a követelménye jön vissza. Nagyon-nagyon nehéz kihívás most, hogy ezzel mit lehet kezdeni. És mondjuk például vissza lehet akkor egészen odáig menni, hogy amikor az a kijelentés megszületik, hogy a szerző halott, és éljen az olvasó, akkor azt ugye többféleképpen is ki lehet kezdeni. Ki lehet kezdeni csak logikai ellentmondások mentén, és akkor azt lehet mondani, hogy de hát az olvasó is egy ugyanolyan hús-vér figura, mint az író, és akkor csak a visszajára fordítjuk ugyanazt a bináris distinkciót, ami addig volt. Eddig a jelentés fölött a szerzőé volt a hatalom, és ezt megfordítjuk, és azt mondjuk, hogy az olvasóé az értelmezés feletti hatalom. Szóval lehet ebből az ismeretelméleti megfontolásból is kikezdeni ezt a megfordítást, rávilágítani, hogy ez miért ellentmondás. De talán hasznosabb onnan kikezdeni a „szerző halott” kijelentést, hogy milyen érdekes, hogy ez a fordulat pont akkor születik meg, amikor a feminista irodalomkutatók pontosan azt feszegetik, hogy a kánonban nincsenek női szerzők, mert mennyire nehéz magukat „szerző”-ként elismertetni. Igaz, még nem azzal a kérdéssel állnak elő, amivel utána sokkal eredményesebben tudnak előállni, hogy a kánon intézménye maga hogyan képződik meg, és akkor abba visszakívánni vagy beletuszkolni nőszerzőket nem is lehet, mert a kánon maga eleve úgy jött létre, annak a térnek az a szervező logikája, hogy nem látja meg a „nőszerzőt” – azaz a kánon „férfi elvű” tér. Tehát, ha azt akarjuk, hogy nőszerző lehessen, hogy ezt a szubjektum pozíciót felvehesse valaki, akkor magát a kánont szervező elvet kell megkérdőjelezni. Mert ha idővel be is rakjuk a nőket, akkor azon az áron kerülnek be, hogy elvesz az a kritikai erejük, ami addig volt. Tehát, be kell simulni valamibe, és akkor már mindegy, hogy mi történik velük, a kánon újrarendeződik és újabb „másként író” „nőhangok” rekesztődnek ki belőle.

Végül, a kizökkentés kapcsán szeretnék valamit mondani. Baromi jó, Anna, hogy ezt problematizáltad. Azt tenném hozzá, hogy ha a „kizökkentés” nem helyeződik, nem ágyazódik be, akár úgy is, hogy a tudományban mi történik és miért történik, miért ezek a fogalmak jönnek létre, akkor elkezdjük a kizökkentést fetisizálni. Azaz elkezdjük a kontextusából kiemelni és megemelni, mint abszolút magán való értéket, és akkor például nincs eszközünk arra, hogy mit mondunk a most játszódó iszonyat nagy társadalmi, meg kulturális mozgásokról. Kőkemény kiszorítósodik vannak. A változás –

hogya a szubverzíót úgy gondolom el, mint „változás” – nem szükségképpen egy kevésbé marginalizáló intézményrendszer vagy művészeti gyakorlat felé nyílik csak. A szubverzításnak nagyon is keményen lehet az is az eredménye, hogy a fennálló rendszer egy konzervatívabb, egy kirekesztőbb irányba tolódik el. Például abba az irányba, hogy a kognitív elméletek kerülnek most inkább a középpontba, vagy hogy az alkalmazott tudományokat toljuk, mert azok „produktívak” lennének, bennük „nem vész el a pénz” (sic), mert ott nemcsak szövegelnek, hanem ott valamit létre is hoznak. Ebben a közegben eléggé eszköztelenek maradunk, ha nem nézünk szembe a tudományos tér hatalmi viszonyaival.

Azért is örültem annak, amit mondtál, mert önmagában a „kibillentés” kevés lesz – mert az önkritikus feminista hangok relevanciáját hitelteleníti el, amit meg ugye nem szeretnénk, mert a gender viszonyok mentén bármi felé lehet mozogni. Rá lehet mutatni, hogy a szexizmus hogyan, milyen értelemben rasszista és hogyan osztály alapon kirekesztő, és fordítva. Ehhez pedig muszáj arra gondolni, hogy a gender fogalmát lejárató kormánypropagandának, annak a kellős közepén vagyunk, hogy hogyan lehetetlenítik el ezt a kritikai megközelítési módot. És én, ami az egyetemeken történik általában, azt is úgy látom, ezt a fajta gondolkodást annyira nem szeretnék, és ezért ilyen bozótharcokra kell berendezkedni, ami rettenetesen aggasztó.

AI: Nagyon szemléletes ez a szélesebb kitekintés és kontextualizálás, amit most elkezdte felvázolni, a potenciális problémákkal és kibívásokkal, amikkel szembesülnünk kell most és valószínűleg a jövőben is. Anna, te milyen irányt látsz, mi felé tapasztalsz elmozdulást, kilengést, milyen kibívásokat, akár az elméletek területén, akár az elemzés gyakorlatában?

KA: Hát itt ahhoz kapcsolódnék, amit Zsazsa mondott, annak a törvénynek¹⁸ a kapcsán is, hogy mi az oktatói felelősség, meg hogy pedagógusként mit lehet tenni, mint az egyetlen hazai intézmény oktatója, ahol fut még Gender Studies program.¹⁹

BE: Igen, kurzusok vannak máshol is, de program most nincs.

KA: Valóban nagyon fontos, amit Zsazsa mondott a nekropolitika kapcsán, hogy mi számít élhető, életre méltó létezésnek és elgyászolandó halálnak, illetve ezzel szemben mik az elfelejtett életek, a nyomtalan elmúlások,

¹⁸ 2018. október 16-án lépett hatályba az a kormányrendelet, mely kimondja: „Hatályát veszti a 139/2015. (VI. 9.) Korm. rendelet 3. mellékletében foglalt táblázat 115. sora.” A mesterszakokat felsoroló táblázatban ez a sor jelölte a társadalmi nemek szakot, ami akkor az ELTE-n és a CEU-n futott.

¹⁹ Az anglisztika MA képzés egyik alprogramja.

a járulékos veszteségként számontartott szenvedések, és milyen felelősséggel tartozunk a róluk való megemlékezés során. Azzal, hogy ezeket az elméleti, filozófiai, társadalomkritikai témákat behozzuk az osztályterembe, vagy akár irodalmi, művészeti reprezentációjukkal foglalkozunk, valamilyen szempontból megküzdési stratégiákat is nyújtunk a hallgatóknak. Az ukrán vagy iráni nemzetközi hallgatóink különösen hűsba vágóan élik meg, hogy körülöttünk zajló valóságról van szó. Érdekesek nekem irodalmárként is a kapcsolódási pontok, az empátiarelációk, hogy lehet például egy női ön/életírás kurzuson Anne Frank naplója kapcsán a covid-járvány, a karanténtapasztalat vagy a kirekesztettség, az intézményesített erőszak kollektív traumáját is feldolgozni. A kanonizált szövegek másfajta perspektívából való megközelítése a megélt élmények nyomán terápiás célt is szolgálhat.

A fantasztikus irodalom vagy gyerekirodalom kapcsán gyakran felmerül a kérdés, hogy mennyiben tükrözik a valóságot, hogy a fantasztifikáció mégiscsak egy eszképiista kivonulás, irreális képzelgés, tehát távol esik az aktivista programszöveg nyílt politikai szerepvállalásától. De szerintem nagyon izgalmas, hogy sokszor pont ezek a látszólag naív szövegek hogyan fikcionalizálnak elméleti felvetéseket, hogyan közvetítenek társadalmi problémák, kulturális krízisek kiváltotta kollektív szorongásokat, vágyálmokat, és akár hogyan kínálnak alternatív megoldásokat a válsághelyzetekre. Például Santiago Solis a *Hófehérke és a hét törpe* Grimm-mese adaptációinak *Queercrip* olvasatában²⁰ bemutatja, hogyan képződik meg és bizonytalanodik el a maszkulinitás fogalma a törpék fogyatékosága, munkásosztály hovatartozása és tételezett szexuális orientációja kapcsán, hogy változik a törpékről alkotott képünk a prekoncepcióink, majd ezek revidálása nyomán, milyen alternatívái lehetnek a hegemon toxikus maszkulitásnak.

A hallgatókat egyszerre kell buzdítani a kritikai gondolkodásra és az önreflexióra. Egyébként szerintem én Nusi, a te órán hallottam azt a kérdést, amit gyakran fel szoktam idézni a hallgatóknak, hogy gondoljuk végig közösen azt, hogy csupán az, hogy itt ülnek bent az órán és hallgatják ezt a kurzust, hányféle privilegizált pozícionáltságnak az egymásra rakódásának, illetve az interakciójának az eredménye; hogy az, amit magától érthetődőnek veszünk, az sem feltétlenül az, és hogy mennyire fontos tényleg ez a fajta interszekcionális szemléletű, önreflektív mérlegelés. Annak belátása, hogy nem mondhatjuk azt, hogy engem nem érdekel a politika, mert minden szükségszerűen politizált bizonyos szempontból, és az apolitikus álláspont is valahol privilegium. Én magam egy nagyon kompromisszum-kereső, pacifista embernek tartom magam, ugyanakkor be kell látnunk, hogy a hatalmas

²⁰ Santiago Solis, „Snow White and the Seven “Dwarfs” – Queercripped,” *Hypatia* 22 (2007): 1: 114-131. <http://www.jstor.org/stable/4640047>

struktúrákba való beágyazottságunk elkerülhetetlen következménye annak, hogy emberi társadalomban élünk, és gondolkodó emberekként erre muszáj valami módon reflektálnunk. És szerintem nagyon érdekes, hogy az irodalmi, művészeti szövegeken, alkotásokon, szublimációs tevékenységeken keresztül hogyan tudunk erre reflektálni.

Fontos megküzdési stratégiákat mutatni a hallgatóknak. Klisé, hogy felgyorsult, digitalizált, virtualizálódó világban élünk, de tagadhatatlan, hogy van egy bizonyos fajta elidegenedés meg érzelmi kiüresedés, szorongás, mint generációs létélmény, és ebben a társadalmi közegben kiemelt jelentősége lesz az olyan klasszikus feminista mozgalmi gondolatoknak, mint a szolidaritás, empátia, bajtársnőiség, tehát az elfogadás, odafordulás, törődés érdemei. A legnagyobb elismerés, amit valaha mondott hallgató órán az volt, amikor arról beszélgettünk, hogy mi az a *safe space*, és az volt a válasz, hogy *your office*, mert hogy ki van rakva egy ilyen feliratú matrica a genderes irodánk ajtajára. Szerintem óriási dolog, ha egy olyan közeggé tudjuk alakítani az egyetemet, ahol szabadon tudunk beszélgetni, szabadon tudunk együtt gondolkodni, és szabadon tudunk akár ütköztetni is eltérő véleményeket, meggyőzni egymást álláspontjaink validitásáról.

Ami engem még a generációk közötti párbeszéd kapcsán foglalkoztat az, hogy mennyire mások azok a tudás-előállítási gyakorlatok és interpretációs módszerek, amiket a mai diákok alkalmaznak: a TikTok (Z) generáció tagjainak iszonyú gyorsan pörög az idő; a temporalitás és a figyelem tapasztalata is nagyon más. A szövegközeli szoros olvasás, amire minket tanítottak klasszikusan, egy lassú tevékenység, ami lassúságában már-már idejétmúltnak tetszik, ugyanakkor nehezünkre esik lemondani róla, hiszen azt gondoljuk, hogy az elmélyült olvasás nehézsége garancia az alapos megértésre. Rá kell vennünk magunkat arra, hogy gondolkodjunk – a szép magyar etimológiában benne is van, hogy a gondolkodás az gond és teher, kemény munka, és a szövegközeli elemzés épp erről szól. A mostani egy olyan generáció, aki iszonyú gyorsan kapcsol, az intermedialis, intertextuális allúziókban jól tud gondolkodni, könnyen generál mémeket, tudatosan használja a közösségi médiát, viszont talán felszínesebb, vibrálóbb, kevésbé hajlik a kitartó aprólékos figyelemre. Kérdés, hogy hogyan tudunk párbeszédet létrehozni a másképpen gondolkodó, másféle kognitív metódusokat, mintázatokat aktiváló generációk között. A helyzet más, mint a posztfeminizmus hulláma idején, mikor azt nem értették a hallgatók, hogy miért beszélünk még mindig a feminista esélyegyenlőségi harcról, amikor már mindent elértünk, ahogy azt a *Sex and the City* című TV sorozat erősnek vélt, szexpozitív, karrierista nőalakjai is bizonyították. Közben végig szoktuk venni a feminizmus hullámaikat, és akkor ott van a transzgenerációs nőélményre való rádöbbenés, hogy még a 21. században is fedezhetünk fel kapcsolódást a

második, de az első hullámmal is. És akadnak persze generációs nézeteltérések is, ami egy korábbi generációnak szexista patriarchális kizsákmányolásnak alárendelődés az újabb generációnak hatalommal felruházó (*empowering*) önmegvalósítás – jó példa volt erre Miley Cyrus és Sinead O’Connor vitája a női test radikálisan eltérő értelmezése kapcsán. Tehát ezek nem feltétlen harmonizáló álláspontok, de az eltérő vélemények ütköztetése fontos. Zsazsa óráin mindig felmerül a beszédaktusok politikuma, a szavak ideológiai konnotációval való terheltsége, a diszkurzív performativitás lehetőségei, de szerintem az már maga egy jelentős eredmény, ha sikerül egy jó vitát, tartalmas beszélgetést, vagy elgondolkodtató párbeszédet stimulálni az osztályteremben. Előadást emelt szinten nem érdemes úgy tartani, hogy kilencven percet végig monologizál az oktató, együtt gondolkodva meg kell dolgozni a szöveget, meg kell próbálnunk a gondolatmenetét felgöngyöltíteni, kikezdeni, megtalálni az érdemeit, a hiányosságait, a szimptomatikus vakfoltjait, a továbbgondolásra érdemes felvetéseit. Szép kihívás a közös elmélkedés, a mások gondolataira, a másokra való ráhangolódás, pont amiatt is, mert hogy át kell fordítanunk a mostani hallgatóink eltérő gondolkodását kommunikációs korlátból újfajta lehetőséggé.

BE: Akkor arra reflektálva még, hogy konkrétan merrefelé megyünk – és hogy dialógus is legyen, mert szerintem az jó most ebben az interjúban, hogy dialogizálunk. Tényleg jó. De van több dolog is. Az egyik, hogy a generáció szó maga – és most jön az önreflexió pillanata, amikor azon gondolkodtam, hogy minek nevezzük ezt az interjú-sorozatot a folyóiratban. Az semmiképpen sem lett volna jó, hogyha úgy nevezzük, hogy mester és tanítvány, az a legborzalmasabb megnevezése lett volna, a leghierarchikusabb, a legmaszkulinabb. Ezt megkerülendő lehet azt mondani, hogy generációk találkozása. Ennek is megvan természetesen a maga buktatója és korlátja, mert mondhatnám azt is, hogy ebben a késő-kapitalista, nagyon keményen fogyasztói társadalomban a generációt könnyű magától értetődő, az új vs. régi fogalompárként használni. Annak kapcsán villant ez be nekem, amikor azt mondtad, és ezzel én is egyetértek, hogy legalábbis azok, akik Gender Studies-t akarnak csinálni, számukra az, hogy posztfeminista társadalmi pillanatban élénk, nem hiteles kijelentés és, többek között, leginkább az állami propaganda miatt nem az.

Tehát ebben az értelemben, legalábbis a propaganda logikájából nézve, az váratlan fordulat, és a mi nézőpontunkból meg előnyös fordulat, hogy inentől kezdve nem jön rutinból az az elutasítás a hallgatóktól, hogy ezek a kérdések irrelevánsak a mi életünkben, mi ezen már túl vagyunk... Korábban, a gender-ideológia diszkurzus harsánysága előtt nehezebb volt megmagyarázni vagy ráébreszteni a diákokat arra, hogy az új viszonyok

közepette mit jelent mégis a gender-kritika relevanciája, hogy mit jelent a társadalmi nemek szerinti egyenlőtlen distinkciók meghúzása. De azt gondolom, hogy most meg azt nehéz, amiről te beszélsz, azt nehéz megugrani tanárként is. Az nekem nagyon nagy szakmai előny egyetemi tanárként, hogy huszonöt éven keresztül folyamatosan egy Gender Studies tanszéken is vagyok, ahol nem azzal ment el az ember energiája meg ideje, hogy a létjogosultságát igazolja annak, hogy ő ott van, és nemcsak a kollégák felé, hanem a diákok felé sem. A feminista nézőpont ott, a CEU-n a kiindulópont, onnan indulunk. És akkor ott lehetett feltöltődni ebből a szempontból, vagy gyűjteni az energiát vagy az érveket, a másik térhez, az szegedi egyetemi léthez. Bár ez a folyamatos oda-vissza átjárás az embert kikezdi, de életben is tartja, és gondolkodni késztet. Nem mintha kívánnám ezt bárkinek is, hogy ez a disszonancia legyen a gondolkodásának a motivációja vagy a forrása, de azért van előnye is annak, hogy az egyik nap magától értetődő az, amivel foglalkozol, a másik nap meg értelmezhetetlen „zaj.”

Vagyis a posztfeminizmus kapcsán azt akarom mondani, hogy mostanra, azt hiszem, úgy is lehet gondolkodni erről, hogy nem abban az értelemben beszélgetnek generációk, hogy vannak az újak, akik otthon vannak a technológiában meg a legújabb elméletekben, és vannak a régiek, akik elavultak. Mert vegyük észre egyrészt, hogy leginkább a divatban tetten érhető fogyasztói logika működteti azt, hogy mit jelentsen számunkra az új meg a régi, és azt is, hogy mennyire nehéz kikezdeni azt, hogy a „generációk” nem egy lineáris vonal mentén rendeződnek.

Tehát azért szeretném Foucault genealógiáját komolyan venni, tehát kikezdeni ezt az egymásra következő, elindultunk valahonnan és majd eljutunk egy jobb helyre logikát, mert ez is része annak, hogy jön vissza a kognitív felfogás, és vele együtt jönnek vissza ezek a lineáris, leegyszerűsítő idővonalak is. De ezen túl persze érzékelek egy érdekes változást. Ebben a félévben tartom a *Feminist Research of Popular Culture and the Media* kurzust, ahol mindenki blogot vezet, és mindenki elolvassa a társai heti bejegyzéseit, meg kommentálja és a következő órán megbeszéljük; tehát komplex módon nyúlunk a szövegekhez. A blogban a heti olvasmány valamit előhív a diákokból, valami kurrens, kortárs, az ő életükben jelenlévő dologra kell az olvasott szöveg nyomán reflektálnak. És az teszi ezt különösen érdekessé és nehezzé is – pedagógiai szempontból –, hogy egyszerre van az osztályteremben valaki, aki Kolumbiából jön, meg Bangladesből, Németországból, Spanyolországból, Ausztriából, meg Magyarországról. Ezért nagyobb is a tétje annak, hogy a posztjukban mit írnak, mert muszáj nekik is egy-egy ilyen különbözőségen „átbeszélni,” valahogy megtalálni, hogy mi az az érintkezési pont, ami a másikkban is ott van.

Azt gondolom, hogy amit én tudok, például a TikTok kapcsán mondani – bár azt be kell vallanom, hogy azt mondtam nekik, hogy a kurzus úgy lett összetéve, hogy benne van minden new media, minden közösségi média platform is, de a TikTok nem. Van ugyan TikTok-kutatás is, de én szándékosan megállok ott, annál is inkább, mert tizenkét órán belül nehéz azt is beilleszteni, még akkor is, hogyha csak a kilencvenes évektől kezd az egész és mindenképpen benne legyen a közönség-kutatás is, mert az nagyon fontos. És rengeteg elméletet is olvasunk arról, hogy miért fontos, hogy nem csak a produktumot kell elemezni, hogy a produktum az mindig relációban létezik, hogy egy alkotó-produktum meg egy befogadó-produktum reláció van, és ez a kettő hogyan beszél egymáshoz. Szóval, hogy emiatt a TikTok nincsen a kurzusban, de ők írhatnak természetesen a posztban erről, és akkor nekik is kell utána menni a lehetséges szakirodalomnak. Tehát azért ők dolgoznak még meg külön. De, amit ennek kapcsán észrevettem, az az, hogy amit én, a Tik-Tok-kal szembeni fenntartásaim ellenére mégis meg tudok nekik mutatni, az az, hogy mik lehetnek a veszélyei ennek a nagyon gyors közösségi média kommunikációnak. Hogy mennyire szervesült része a mostani fogyasztói, későkapitalista társadalomnak. De olyan tanulmányokat olvasunk természetesen, hogy az Instagramon mi történik *self-branding* kapcsán, például. Jodi Dean-nek van egy zseniális könyve²¹ arról, hogy ez a késői kapitalizmus „kommunikatív kapitalizmus,” azaz abban mit jelent pontosan az internet megjelenése, és az internet kapcsán a mindenféle közösségi média működése. A hallgatók jobban benne vannak a használatában – mert tényleg nem használom a TikTok-ot, nem is akarom, mert úgy érzem, hogy eleve elveszi az időt. Mémeiket még tudok gyártani, de azt meg leginkább csak azért, mert imádom az iróniáját; és ugye az az én vesztém is néha, hogy szeretem az iróniát. De nem baj.

Szóval, hogy ők tudnak, ők vannak valamiben, jelesül a Tik-Tok platformon jobban benne, én meg ennek a tágabb kereteit tudom megmutatni. Például eszükbe nem jutna Jodi Dean-t olvasni ezügyben, de a kettőből közösen ki tudunk hozni egy másfajta beszédmódot. Mondhatnám azt is, hogy egy ilyen tudományos szolidaritás-közeget, ahol nem feltétlenül úgy vagyunk, azért vagyunk szolidárisak, hogy akkor majd együtt tudunk szervezkedni, mert intézményekkel szemben közösen lehet csak fellépni, hanem azért is, hogy ez akkor egy olyan tér, amit te mondtál, Anna, ahol ki van téve, hogy *safe space*. Akkor az egy olyan közeg is, ahol lesz, aki odafigyel rám, és megérti, hogy amikor azt mondom, hogy mi bajom van, akkor azt nem kell magyarázni. Amikor a Covid alatt lesztedték a *safe space* matricákat (a szegedi tanszék folyosóján), akkor egy ilyen szolidaritás-térben az ember, hogyha azt mondja,

²¹ Jodi Dean, *Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism and Left Politics* (Durham: Duke University Press, 2009).

hogy ez borzasztó, akkor nem az az első reakció, hogy ezt én túlreagálok – mert ez olyan, mint amikor egy heteroszexuális házassági kapcsolatban a férj úgy reagál a feleség kiborulására, hogy nem érti meg, hogy neki nem arra van szüksége, hogy férje receptet adjon arra, hogy racionálisan hogyan lehet megoldani a konfliktushelyzetet, hanem azért mondta el, mert szeretné megosztani vele a bánatát, és csak egy értő fül kellene, aki ott van, és nem kérdőjelezi meg a megélt élettapasztalata relevanciáját. Deborah Tannen-nek van az az eléggé kínos könyve, a *You Just Don't Understand*,²² ami ezt a jelenséget „két kultúra” közötti különbségként írja le, és a felségnek adja azt a feladatot, hogy ismerje fel, mi történik, és alkalmazkodjon hozzá...

Tehát azt gondolom, hogy amikor azt mondják neked órán, hogy itt van például ez az iroda, és ez egy metaforikus hely is, hogy ez a program egy *safe space*, az a lehető legjobb kijelentés, mert az azt jelenti, hogy akkor az egy olyan tér, ahol úgy nyilvánulhat meg, hogy nem kell magyarázkodnia, mert az fontos. Illetve, amikor az én diákjaim elmondják, hogy a TikTok hogyan működik, meg arról írnak a posztjaikban, az jó, mert tudják, hogy a folyamat végén, mikor már mindenki kommentált, és meg is beszéltük a posztokat, akkor három héttel később én majd mindenki blogposztjára kommentálok, hogy lássák, jó-e az irány, ahová tartanak. Szóval, akkor a kettőből valami kijön, és nem biztos, hogy egyformán súlyos a két mondanó, és nem lehet előre tudni azért azt sem, hogy melyik lesz a súlyosabb, hogyha szerencsésen állnak össze a csillagzatok... de csak azt akarom mondani, hogy valahogy úgy megteremteni egy teret – én azt látom most ilyen fontos dolognak – és azt a tantermi kommunikációt, hogy az egy ilyen közösen létrehozott tudás-pozíció lehessen. És lehet, hogy egyébként most jobban ki vagy téve tanárként annak, hogy figyelj arra, hogy mi történik. De nekem ez a TikTok-jelenség bizonyos értelemben ugyanaz a kitettség, mint az, hogy a gender-ideológia szöveggel belerángattak a politikai térbe. Dehát azt sem én diktáltam.

És én még egy feminista áramlatot beemelnék ide, ami fontos. És az is attól lett fontos, hogy hogyan éljük fel az összes erőforrást, amit az ezen a földön való létezés jelent. Tehát, hogy a feminista ökokritika, és az ebből a szempontból megfogalmazott poszthumanista kritika nagyon fontos, és engem nagyon zavar, amikor még véletlenül sem olvassák ehhez újra és át, és nem követik, hogy Donna Haraway mit ír erről, és hogyan gondolkodik, hanem egy ilyen borzasztóan leegyszerűsítő divathullám lesz belőle, és az nagyon nem tesz jót egyébként az aggodalomnak, mondjuk így. Tehát én nem a Rosi Braidotti-t olvastatom poszthumanizmus kapcsán még véletlenül sem, hanem Donna Haraway-t. Azaz az a felelősségünk is ott van, hogy megjelennek irányzatok, de hogy abból mi az, amire azt mondjuk, hogy ezt

²² Deborah Tannen, *You Just Don't Understand* (New York: Ballantine, 1990).

beszéljük meg inkább, és ne azt, az is összeáll valamiféle értékrenddé. A CEU-n az biztos, hogy körülbelül öt éve nem szabad olyan olvasmánylistát összerakni, ami fehér, és nem feltétlenül úgy fehér, hogy a szerző fehér, hanem úgy fehér, hogy nem problematizálja mindazt, ami van, bármihez is nyúlsz, akár irodalomelmélethez, vagy szociológiához, ami állandóan csak azt a globális északot termeli újra. Nagyon kemény kurzuskritikát kapsz akkor is, ha csak jelképesen egy-egy szerző van ott, és az egész kurzusnak a logikája, a kérdésfeltevései dominánsan mégiscsak egy fehér nézőpontból születnek. De ez azt is jelenti, hogy baromi sokat kell folyamatosan tanulni. Tehát, amikor azt mondtam az elején, hogy önreflexió, és az milyen jó, itt a végén azt alá szeretném húzni, hogy ez az önreflexió viszont a mi életünkben azt jelenti, hogy rengeteg munka. Tehát nem úgy van, hogy én 2000-ben megkaptam a PhD-mat, és azóta nem olvasok, vagy Anna 2007-ben megkapta a PhD-ját, és akkor ott megállt a világ. De nem feltétlenül azért, mert valóban azóta ott van a TikTok, és a diákok másképp olvasnak, hanem azért is, mert az elmélet is reflektál erre, születik. A változó helyzetben én például azt választottam, hogy inkább transzhumanizmust olvasok, meg kommunikatív kapitalizmus kritikát, mint TikTok kutatási eredményeket, de az elméleti részét, hogy ez a technológia miért jelenik meg, hogyan jelenik meg, mit jelent, azt viszont igen, azt olvasom. De a technológia recepcióját, az esettanulmányokat nem. Azt a döntést hoztam meg, hogy azt én nem olvasom, azt a diákjaim úgyis fogják olvasni, és én meg azt tanulom meg tőlük. Ezt a másikat kevésbé várhatnám el, hogy ők maguktól megtanulják. Ez inkább olyan olvasmány, amit ők várhatnak el tőlem, hogy tanulják meg tőlem; ami baromi sok munka.

Szóval azt gondolom, hogy erről nem nagyon beszélünk, pedig kellene, hogy ez a megújulás, teljesen láthatatlan munkaként van jelen. Nagyon sokszor csak személyes szakmai igényességet jelent, nem? Tehát hogy a tudományos gépezet meg a munkahelyi gépezet szempontjából a magyar egyetemi rendszer nagyon keményen a globális rendnek a része. És azt is látom, hogy az intézményes logika a megúszós stratégiát termeli ki. Ha az ember nem akarja mégsem megúszni a munkát, mert akkor érzi, hogy önazonos, de ez a rendszer ellenére van. Mert úgyis meg lehet írni egy nagydoktorit, hogy egy életen át ismételteted ugyanazt a szöveget, igaz? Más kérdés, hogy ahhoz azt is kell tudni, hogy az olyan tudományterület, hogy az egy férfiak által művelt megmérettetés, tehát hogy minél inkább a margóról fog megszólalni az ember, annál jobban kikezdik. Hogy hogy nem, az lesz az a pillanat, amikor reflexszerűen az intézmény úgy reagál, hogy de hát nálunk van minőségi követelmény. És a résztvevő kollégák nem veszik észre, hogy az mennyire gender szempontú számonkérés lesz. De muszáj kimondanunk, hogy ezek a kérdések, amikről itt most beszéltünk, meg sem fogalmazódtak volna, ha nem arról szólna az életünk, hogy figyelünk, meg

olvasunk, és az munka. Azt gondolom, hogy nem is baj, ha ezzel a gondolattal zárjuk le, nem?

AI: Nem. Nagyon szépen köszönöm mindkettőtöknek a beszélgetést.